Reactie op het boek ‘Geweld van de liefde’ van Pater dr. Jan Hulshof

door dr. Margriet Gosker op 21 April 2026 in Maartensdijk
onder leiding van Leo Feijen

Dr. Jan Hulshof maakte zijn gehoor tijdens zijn presentatie in Maartensdijk op een bewogen en doordachte manier deelgenoot van de essentie van zijn boek, dat op een uiterst actueel moment is verschenen, nu er overal op de wereld zo veel oorlogen worden gevoerd en geweld schering en inslag is. Het bevat zijn gedachten rond religie (en dan vooral de christelijke religie) en het gebruik van geweld. In mijn optiek is zijn boek vooral een theologisch spreken tégen geweld.[1] Het is in onze tijd een wijdverbreide gedachte, dat er zonder religie veel minder geweld in de wereld zou zijn. De bron van alle geweld ligt volgens velen in de religies en in hun oeroude boeken, die veel kwaad aanrichten. Precies dat zou er de grondoorzaak van zijn, dat de Westerse cultuur zich nu massaal van het Christendom afkeert. En dat lijkt volgens sommigen dan nog dan het sterkst te wortelen in de monotheïstische godsdiensten, die meesters zijn in het ontketenen van godsdienstoorlogen, ketterjachten en inquisitie.[2] God wordt tegenwoordig vaak gezien als een autoritaire militante grootheid, die het prima vindt om in te hakken op je vijanden.[3] Ook *Kerk en vrede* stelde na de brute Russische inval op Oekraïne de vraag of het nog wel zinnig is om met een beroep op Jezus voor een geweldloze weg te pleiten, maar blijft zich uitgedaagd door Jezus die zei: 'Heb je vijanden lief'.[4]

Jan Hulshof heeft over deze problematiek goed nagedacht en geeft ons een aantal recente voorbeelden van geweld en religie die gemengd worden tot een giftige mix. Denk aan het beroep op het Godsgeloof van Poetin en Kirill. Of aan de Amerikaanse minister van Oorlog Pete Hegseth, die onlangs in een gebed durfde te zeggen dat Amerikaanse militairen hard moesten optreden tegen 'hen die geen genade verdienen'. De eveneens Amerikaanse paus Leo XIV gaf hem op Palmzondag 2026 een klip en klaar antwoord. 'God luistert niet naar jullie gebeden, want jullie handen zijn met bloed bevlekt' (citaat uit Jesaja 1:15). De paus noemde geen namen, maar iedereen begreep waar hij het over had. Paus Leo de XIVe ontpopt zich momenteel als een heldere en wereldwijd duidelijk hoorbare stem voor vrede en gerechtigheid. Dat is van groot belang.

---

[1] Theo Hettema, 'Theologisch spreken tegen het geweld', in: *Theologisch Debat* [themanummer over geloof en geweld], 1 (2004) 1, 15-23, 22.
[2] Pagina 107. Vgl Sam Janse, die laat zien hoe denkers als Jan Assmann, Richard Dawkins en Paul Cliteur het monotheïsme verantwoordelijk houden voor fanatisme en geweld. Sam Janse, 'Hoe gewelddadig is de Ene? Over monotheïsme en geweld', in: *Schrift 4*8 (2016) 282, 2016, 102-107.
[3] Zie: 'God is terug', een aan religie gewijd themanummer van de *Groene Amsterdammer* (2025) nr 18.
[4] https://kerkenvrede.nl/file/kerkenvrede/b4f451c1de9f1745908b07689829fcea/

De helaas in 2010 overleden hoogleraar Anton Houtepen, die Jan Hulshof en ik beiden in de tachtiger jaren van de vorige eeuw goed hebben leren kennen en waarderen, toen we alle drie lid waren van de *Sectie Geloofsvragen van de Raad van Kerken in Nederland* gaf in 1985zijn inaugurele rede de titel mee: 'In God is geen geweld'.[5] Dat werkt als een statement, maar eigenlijk is het een citaat dat ontleend is aan de brief aan Diognetus. Anton Houtepen zag het als zijn missie om het geloof bij de tijd te brengen in onze seculiere cultuur. Hij wilde eraan bijdragen, dat we als kerk niet ongewild medeschuldig zijn aan kerkverlating en aan de opmars van allerlei vormen van religieuze zwevende bewegingen en bijgeloof. Dat is hetzelfde motief dat Jan Hulshof ook aandraagt, en ook hij doet dat met een beroep op de brief aan Diognetus.

De titel van het boek van Jan Hulshof luidt: *Het geweld van de liefde*. Dat was voor mij eerst even slikken. Mijn eerste associatie was die met femicide. Afgewezen minnaars die hun woede op hun geliefde koelen. Maar dat is toch wel het laatste wat hier wordt bedoeld. Het omslag van het boek laat een geweldig stromende waterval zien. Het water stort met alle geweld en met grote kracht naar beneden. Het lijkt me de kracht van de liefde, de vrede, het recht en de gerechtigheid te zijn. 'Laat het recht stromen als water, en de gerechtigheid als een altijd voortvloeiende beek' (Amos 5, 22-24).[6] Tijdens het lezen van dit boek groeide mijn bewondering. Het is geschreven met een brede kijk op het thema en met veel invalshoeken. Het is weloverwogen, erudiet en genuanceerd. Ook wordt niet geprobeerd alle vragen geforceerd op te lossen. Soms blijven de vragen gewoon even staan. Aan het eind van het boek stelt de auteur zichzelf de vraag of we met Houtepen en Diognetus kunnen zeggen: *In God is geen geweld* en toch tegelijk kunnen spreken over *het geweld van de liefde*?

Inderdaad is het zo, dat fundamentalistische christenen en moslims zich op hun heilige boeken beroepen. Ze gaan elkaar niet alleen met die heilige teksten te lijf, maar ook met gruwelijk geweld. Ons innerlijk kompas zegt: dat kan absoluut niet waar zijn. Voor christenen staat als een paal boven water, dat het vernietigen van medemensen op geen enkele manier valt te rijmen met het leven en de leer van Jezus, die ons laat zien dat alleen een overweldigende liefde in staat is ons van onze gewelddadigheid te genezen. Dat vind ik een prachtige

[5] Anton W. J. Houtepen. *In God is geen geweld. Theologie als geloofsverantwoording in een natheïstische cultuur.* Samenvatting van de rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar vanwege de Radboudstichting Wetenschappelijk Onderwijsfonds in de grondslagen en wijsgerige implicaties van de katholieke theologie bij de Centrale Interfaculteit van de Erasmusuniversiteit te Rotterdam op donderdag 24 januari 1985.
[6] Op pagina 123.

slotzin van zijn hele betoog. ‘Wanneer mensen hun medemensen gaan bedreigen en afschrikken met vernietigingskracht en wapengeweld, dan is dat een duidelijk bewijs van hun innerlijke geestelijke zwakte’.[7] Maar dan denk ik toch wel weer: klopt het ook? Of hebben diegenen gelijk die zeggen dat alle religie in wezen zeer gewelddadig is? Thuis lezen we dagelijks uit de Bijbel. We hebben het Bijbelboek Jozua net uitgelezen en we zijn nu aan het boek Richteren (Rechters toe). We wilden niet stoppen, maar de verleiding was groot, want in die Bijbelboeken is moord en doodslag niet van de lucht. Abimelech, de zoon van Gideon vermoordt al zijn broers (zeventig in getal) omdat hij enkel uit is op macht en eer. Het is duidelijk dat dat niet deugt. Maar wordt er in het Bijbels getuigenis ook niet vaak moorddadig gehandeld op Gods uitdrukkelijke bevel? Dat is het grote probleem.Iemand heeft eens uitgerekend, dat er in de eerste zeven Bijbelboeken meer dan duizend moordpartijen staan opgetekend. Nu ben ik Abimelech niet in het boek van Hulshof tegengekomen, maar wel talloze andere voorbeelden van menselijk én goddelijk geweld. En níet alleen in de Hebreeuwse Bijbel. Ook in het Nieuwe Testament komen we goddelijk geweld tegen, dus de gedachte van Marcion om de Hebreeuwse Bijbel voor Christenen maar af te schaffen helpt niet echt.

In *Het geweld van de liefde* wordt onderscheid gemaakt tussen de *God der wrake* en Gods getergde liefde. Met die *God der wrake* moeten we zeker oppassen. Een Joodse stem, zoals die van Herman van Praag bestempelt de *God der Wrake* als een christelijk verzinsel en ziet dat als één van de gronden van de vervangingstheologie en het ermee samenhangende antisemitisme.[8] Dat is heel heftig. En ik moet eerlijk zeggen: ook de brief aan Diognetus spreekt in de hoofdstukken 3 en 4 tamelijk negatief over het Jodendom: ‘De Christenen hebben het bij het rechte eind door zich afzijdig te houden van de gebruikelijke dwaasheden en dwalingen van de Joden en hun buitensporige nutteloze gedoe en trots.’ Einde citaat.

Hulshof signaleert dit fenomeen ook. Hij vraagt zich af of een boek van Adolf von Harnack uit 1921 niet heeft bijgedragen aan de sympathie van Duitse protestanten voor het antisemitische nationaalsocialisme.[9] En in de teksten van de kerkvaders wordt ook niet al te vriendelijk en vaak in te algemene termen over Joden gesproken, alsof die het altijd in alles met elkaar eens zouden zijn.

---

[7] J.C. de Moor. *Preek gehouden op Vredeszondag 1981 te Waddinxveen*, gestencild exemplaar.
[8] Herman van Praag in *Trouw* van10 mei 2008.
[9] Op pagina 38.

Het tegendeel is het geval. Neem bijvoorbeeld het citaat van Origenes, die zegt 'dat de Joden die woorden letterlijk uitleggen, maar zij begrijpen niet dat deze woorden op verhulde wijze mysteries bevatten'. En het citaat van Gratianus, die veel later (in de 12de eeuw) leefde en zelf ook dacht in de lijn van Origenes. 'Wanneer de fysieke oorlogen [in het Oude Testament] geen voorafbeelding waren van de geestelijke oorlogen, zouden de apostelen de historische boeken van de Joden niet in de kerk hebben laten lezen.' De auteur citeert ook Erasmus, die zei: 'Denk in ieder geval niet langer aan de bloedige slachtpartijen van de Joodse boeken, die mensen aansporen hun medemensen te verscheuren'. Einde citaat. Dus ik kan Van Praag niet helemaal ongelijk geven. Naast Erasmus wijst de auteur ook op Zwingli, Calvijn en Luther die zich eveneens antisemitisch hebben uitgelaten.[10] En ze schroomden ook niet de Heilige Schrift als wapen tegen vijanden te gebruiken. Zo blijft toch de prangende vraag: Roept de Bijbel op tot geweld?

De oudtestamenticus Ed Noort heeft het probleem scherp gezien en studie gemaakt van de verschillende theologische uitwegen uit dit dilemma.[11] Hij noemt er zes. De meest voor de hand liggende (maar ook de meest onbegaanbare weg is die van Marcion, die de wraakzuchtige God van het OT tegenover de liefdevolle God van het NT stelde. Dat is door de kerk altijd als ketterij gezien, maar volgens Noort komt het welbekende boek van G.J. Heering over de zondeval van het Christendom dicht bij Marcion in de buurt.[12] Heel wat theologen hebben erover nagedacht, maar deze insteek bij de Psalmen was ik nog niet eerder tegengekomen en die is heel boeiend. De lezer wordt erop attent gemaakt, dat er talloze Psalmen zijn met onverteerbare geweldsteksten. Ook ik houd veel van de psalmen. Ze zijn mijn lievelingsliederen. In alle kerkdiensten die ik leid laat ik psalmen zingen. Zelf leef ik bij Psalm 119: 63 waar staat: '*Ik ben een metgezel van allen die u vrezen*'.

Dat is mijn oecumenisch Credo en daarom ben dankbaar, dat ik als protestant gevraagd ben hier vandaag in de Maartenskerk het woord te voeren. Psalm 149 liet ik dit jaar nog vrolijk op Paaszondag zingen, maar wél zonder dat couplet

---

[10] Luther vooral) met zijn geschrift *Von den Juden und ihren Lügen* uit 1543. Op 11 april 2016 heeft de Protestantse Kerk in Nederland zich van Luthers antisemitisme gedistantieerd.

[11] Ed Noort, in: Jan Liesen, Pancratius C, Beentjes (eds), *Visions of Peace and Tales of War*. Yearbook, 2010. Ed Noort. *Geweld in het oude Testament. Over woorden en verhalen aan de rand van de kerkelijke praktijk*, Meinema, Delft 1985.

[12] Gerrit Jan Heering, *De zondeval van het christendom* Een studie over christendom, staat en oorlog, Arnhem 1928.

over bruut geweld. En Psalm 136 laat ik ook graag zingen: *Loof de Heer want hij is goed, trouw in alles wat Hij doet,* maar het couplet dat bezingt hoe God de vijand neerslaat sla ik ook meestal over.

Ik wist eerlijk gezegd niet dat het Getijdenboek uit 1971 'aan witwassen deed' en geweldsteksten onvertaald liet. In de Protestantse traditie is dat niet goed denkbaar, maar ik herken het probleem. Als ik die prachtig Psalm 139 voorlees ga ik bij vers 19 ook haperen en dan vraag ik me af: of ik die geweldstekst in een kerkdienst zal voorlezen of niet. Of roep ik dan alleen maar aversie op? Als ik de psalm als preektekst neem zal ik zeker niets weglaten, omdat er dan gelegenheid is het ook uit te leggen. Maar als het geen preektekst is en ik geen mogelijkheid tot uitleg heb, dan laat ik het ook weg. Dus dan maak ik eigenlijk dezelfde pastorale afweging als Paus Paulus VI deed, toen hij het Getijdenboek liet verschijnen met weglating van geweldsteksten.

Jan Hulshof schrijft, dat hij op TV een Oekraïner zag vloeken, die na een granaatinslag de lichamen van zijn buren op straat zag liggen. Hij vervloekte de Russen: *Ophangen die lui!* Dat zijn uiteraard geen woorden die een strategie uitdrukken of die je kunt citeren om er geweld mee te rechtvaardigen. Het is eerder een uiting van diepe onmacht en verontwaardiging. Volkomen terecht schrijft Hulshof, dat extreem nationalisme, dat het eigen volk op de eerste plaats stelt en het eigenbelang koste wat het kost vooropstelt in feite niets anders is dan afgoderij. Miljoenen mensen worden in onze tijd aan deze afgoderij opgeofferd, terwijl de wapenindustrie welig tiert.

De kerk moet een ander geluid laten horen. Wij weten, dat het bloed van Abel en van alle mensen die slachtoffer zijn van geweld van de aardbodem naar God schreeuwt. 'Wie op weg gaat met de psalmist, ziet dat geweld niet normaal is; dat het een aantasting is van het recht van armen en verdrukten […], en dat het een aantasting is van het recht van God zelf. Wie de psalmen bidt, denkt vanzelf aan Oekraïne, Gaza, en Sudan, aan de Oeigoeren en de Rohingya moslims, maar ook aan het Pentagon en de NATO-headquarters'. Einde citaat.

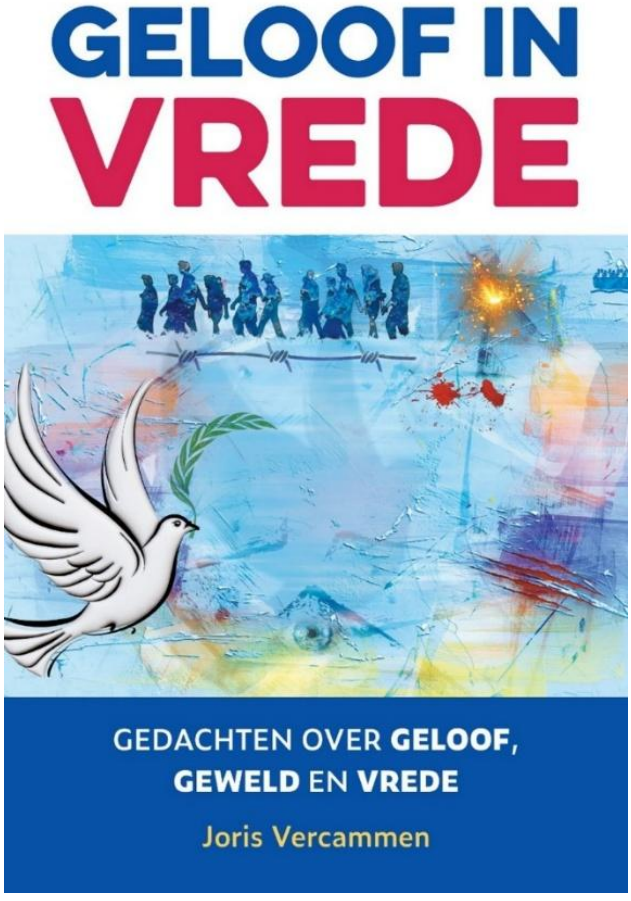
De brief van de Nederlandse bisschoppen van 15 april 2026 zegt dat geweld pas in allerlaatste instantie legitiem is, als flagrante schendingen van mensenrechten op geen enkele andere manier gestopt kunnen worden. En dan nog moet dat geweld proportioneel, doelmatig en beperkt zijn.[13]

[13] https://www.rkkerk.nl/wp-content/uploads/2026/04/2026.04.14-Bisschoppelijke-brief-vrede-en-gerechtigheid-DEF.pdf

Het is duidelijk, dat bevrijdend geweld een reactie is op onderdrukkend geweld en dus ook anders beoordeeld moet worden.[14]

Beatrice de Graaf noemt het boek van de Oud-Katholieke oud-aartsbisschop Joris Vercammen, dat ook dit jaar verscheen en ook over geloof, geweld en vrede gaat[15] heel knap, omdat het noch de leer van de rechtvaardige oorlog noch het pacifisme als een eenvoudige oplossing aanprijst, maar een andere weg laat zien. Ik denk dat we dat van '*Het geweld van de liefde*' ook kunnen zeggen.

Het boek laat ons de mooie, aangrijpende, maar vaak ook de harde taal van de psalmen zien en toont ons een spirituele weg van stapstenen naar vrede en gerechtigheid. Heel veel dank daarvoor. Ik dank u voor uw aandacht.

[14] Greetje Witte-Rang (ed.), *Pacifisme in tijden van oorlog. Kerk en vrede 110 jaar*, Middelburg 2024, 202.
[15] Joris Vercammen, *Geloof in vrede. Gedachten over geloof, geweld en vrede*, Uitgeverij Zilt, Groningen 2025, 9.

Bibliografie

Baumann, Gerlinde, *Gottes Gewalt im Wandel*, Traditionsgeschichtliche und intertextuelle Studien zu Nahum 1,2-8. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 106, Neukirchen 2005.

Du Toit, Louise, Ephraim Meir, Ed Noort, Wolfgang Palaver. 2023. Introduction to the Special Issue "Nonviolence and Religion". Religions 14: 403. https://doi.org/10.3390/rel14030403

Ganzevoort, Ruard, 'De gewelddadige aard van religie', in: *Theologisch Debat* (themanummer over geloof en geweld), 1 (2004) 1, 5-14.

Gewaltfrei in einer Welt der Gewalt. Die biblische Botschaft vom Frieden, in: *Gerechter Friede,* Bonn, 27 September 2000[2], Uitgegeven door de Duitse Bischoppen.

Griffioen, Sjoerd, 'Het evangelie van de vijandschap', te vinden op *Theologie,nl.* https://www.theologie.nl/het-evangelie-van-vijandschap/?srsltid=AfmBOopYbQFZxjHOWSRe9JefvbKzGgwBIcwsqUJp6tq83oNjAs4hXuDn

Heering, Gerrit Jan, *De zondeval van het christendom* Een studie over christendom, staat en oorlog, Arnhem 1928.

Hettema, Theo, 'Theologisch spreken tegen het geweld', in: *Theologisch Debat* [themanummer over geloof en geweld], 1 (2004) 1, 15-23.

Houtepen, Anton W. J. *In God is geen geweld. Theologie als geloofsverantwoording in een natheïstische cultuur.* Samenvatting van de rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar vanwege de Radboudstichting Wetenschappelijk Onderwijsfonds in de grondslagen en wijsgerige implicaties van de katholieke theologie bij de Centrale Interfaculteit van de Erasmusuniversiteit te Rotterdam op donderdag 24 januari 1985.

Moor, J.C. de, *Preek gehouden op Vredeszondag 1981 te Waddinxveen*, gestencild exemplaar.

Noort, Ed. *Geweld in het oude Testament. Over woorden en verhalen aan de rand van de kerkelijke praktijk*, Meinema, Delft 1985.

Noort, Ed, in: Jan Liesen, Pancratius C, Beentjes (eds), *Visions of Peace and Tales of War*. Yearbook, 2010.

Praag, Herman M. van, 'De God der Wrake'', in: *Trouw*, 10 mei 2008

Spronk, Klaas, 'Vertaaldoel en doelwit. Over de Nieuwe Bijbelvertaling in het algemeen en over gewelddadige teksten in het bijzonder', in: *Theologisch Debat* (themanummer over geloof en geweld), 1 (2004) 1, 42-51.

Vercammen, Joris, *Geloof in Vrede*. Gedachten over geloof, geweld en vrede. Met een voorwoord van Beatrice de Graaf, Uitgeverij Zilt, 2025.

Witte-Rang, Greetje, (ed.), *Pacifisme in tijden van oorlog. Kerk en vrede 110 jaar*, Middelburg 2024.

Zeldenrust, Harry, 'Rechtvaardig geweld?', in: *Kerk en Wereld*, februari 1989, 10-11.

Celsiusweg·41↵
8912·AM·Leeuwarden¶
Algemeen:·+31·(0)88·326·33·40¶
Verkoop:·+31·(0)88·326·33·63¶
helpdesk@jongbloedmedia.nl

Adveniat

BOEKPRESENTATIE·'GEWELD·VAN·DE·LIEFDE'·VAN·AUTEUR·JAN·HULSHOF¶

¶

dinsdag·21·april↵
14.00·uur·tot·17.00·uur·¶
Sint·Maartenskerk↵
Nachtegaallaan·40-42↵
Maartensdijk

Leeuwarden,·27·maart·2026:

¶

Uitgeverij·Adveniat,·onderdeel·van·Jongbloed·Media·te·Leeuwarden,·presenteert·het·actuele·en·urgente·boek·van·Jan·Hulshof·'Geweld·van·de·Liefde'.·Terwijl·de·Amerikaanse·Minister·van·Defensie,·die·zich·Minister·van·Oorlog·noemt,·Psalm·144·citeert·om·zijn·soldaten·aan·te·moedigen·in·de·oorlog·tegen·Iran·en·premier·Netanyahu·het·Israëlische·Leger·oproept·tot·een·heilige·oorlog·tegen·de·Palestijnen·en·Iraniërs,·zit·een·gelovige·jood·of·christen·met·de·vraag:·hoe·zijn·de·Bijbelse·teksten·over·de·'legers·van·de·HEER'·en·over·de·'God·van·Vergelding'·te·rijmen·met·de·boodschap·van·liefde·en·vrede·van·diezelfde·Bijbel?·Jan·Hulshof,·theoloog,·lid·van·de·orde·der·maristen·en·bijna·tien·jaar·algemeen·overste·van·alle·maristen·wereldwijd,·gaat·in·zijn·nieuwe·boek·in·op·deze·vraag.·Daarmee·raakt·hij·een·thema·en·een·vraag·aan·die·velen·op·dit·moment·bezighoudt.¶

¶

Daarom·nodigen·we·u·graag·uit·voor·een·nadere·bezinning·op·deze·vraag·bij·de·presentatie·bij·het·nieuwe·boek.·Jan·Hulshof·zal·daar·vertellen·over·het·waarom·van·zijn·boek·en·over·de·actuele·inhoud·ervan.·Daarna·is·het·woord·aan·twee·theologen,·dominee·Margriet·Postma-Gosker·en·Laetitia·van·der·Lans.·Zij·reageren·op·het·verhaal·van·Jan·Hulshof.·Na·de·pauze·gaan·alle·aanwezigen·in·gesprek·met·Jan·Hulshof.·De·middag·staat·onder·leiding·van·Leo·Fijen,·ambassadeur·van·Adveniat,·onderdeel·van·Jongbloed·Media.¶

¶

Voor·iedereen·is·er·koffie·en·thee,·na·afloop·wacht·iedereen·nog·een·mooie·verrassing.¶

¶

Komt·dus·naar·Maartensdijk·voor·de·presentatie·van·deze·bundel·'Geweld·van·de·Liefde',·dinsdag·21·april·van·14.00·tot·17.00·uur·aan·de·Nachtegaallaan·40-42·te·Maartensdijk.¶

¶

Met·hartelijke·groet,¶
Peter·Gorter↵
uitgever·van·Adveniat,↵

¶